

MJESTO I ZNAČAJ GRADAČCA U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI I NJENOJ TERITORIJALNOJ ORGANIZACIJI

(Prilog izučavanju Gradačca u doba srednjovjekovne Bosne)

NEDIM RABIĆ

.....

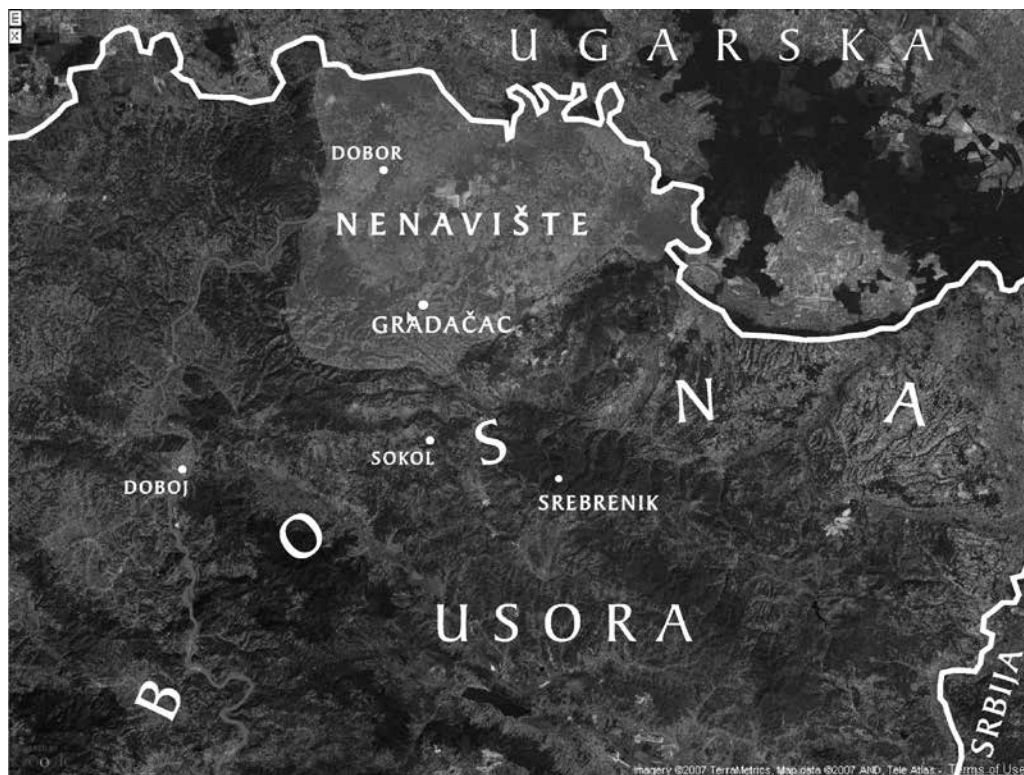
GRAĐAČAC SPADA u one gradove u Bosni i Hercegovini, čija starija prošlost nije dovoljno istražena. Zato nema ozbiljnih historiografskih radova iz tog perioda. Djela kao što su npr. "Visoko i njegova okolina" Pave Anđelića ili u našem bližem susjedstvu "Modriča i okolina" Milenka S. Filipovića, o Gradačcu ne postoje. Ipak treba izdvojiti jedan vrijedan rukopis Muhameda Hadžijahića¹ i Teufika Imamovića kao pokušaj izrade monografije Gradačca. O periodu prahistorije i antike u njemu je napisana tek jedna i po stranica (sa velikim proredom), a o srednjem vijeku jedva pet - i to je sve što je do sada napisano o Gradačcu iz tog perioda.² Članci u periodičnim

časopisima koji se konkretno odnose na ovu problematiku ne postoje. Kao što se može zaključiti, zanimanje za Gradačac iz predosmanskog perioda pokazao je jedino Hadžijahić. On je svojim kratkim sintetičkim prikazom u spomenutoj publikaciji udario temelje proučavanju Gradačca u srednjem vijeku. Drugi pisci i historičari su samo uzgred u svojim radovima spominjali Gradačac.³ Važno je još istaknuti rad Pave Anđelića, koji je jedini pokušao ubicirati usorske župe i dati vrijedne podatke i razmišljanja o organizaciji usorskih župa, u kojima je Gradačac bio upravno mjesto (kotar) župe - Nenavište.⁴ Ostali, kao da su ga zaobilazili.⁵ Još su Hadžijahić i Handžić ispravno

- 1 Hadžijahić, 1960., 9-15. O značaju M. Hadžijahića za historijsku nauku suvišno je trošiti riječi. Nema historijskog perioda koji nije bio predmet njegovog interesovanja. Bio je izvanredan polihistor kojem ni jedan period iz naše prošlosti nije bio stran. Sa svojom širokom naobrazbom uspio je postići visoki naučni dignitet, ne samo u regionu već i šire. Bio je redovni kolumnista njemačkog kulturno-historijskog časopisa "Südost-Forschungen". Jedno vrijeme radio je u Gradačcu, gdje je ispisao rukopis o njegovoj prošlosti. Najkompletniju bibliografiju Muhameda Hadžijahića sastavio je Jasmin Mulaoomerović "Čas sjećanja - Muhamed Hadžijahić 1981. - 1986., dokumenti", Preporod, Sarajevo 1997.
- 2 Taj rukopis i dalje egzistira i zasada je najcjelovitiji prikaz povijesti Gradačca od najstarijih vremena pa do

NOB-a, a za njega zna mali broj ljudi i teško je pristupačan.

- 3 Vego, 1957., 43,115; autorov angažman oko Gradačca (Gračca) je toliko nemaran da ga čak mijenja sa istoimeanim mjestom u Lici (Gračac).
- 4 Anđelić, 1977., 20-28
- 5 Kreševljaković, 1953.: Kreševljaković u svom opisu gradova u Posavini za Gradačac kaže da potiče iz osmanskog perioda.; Truhelka 1904.: autor neopravdano zaobilazi Gradačac u opisu "najljepših sredovječnih gradova", smatrajući ga tvorevinom osmanlijske arhitekture. Skoro u svim gradovima u sjeveroistočnoj Bosni kojima se pripisuje srednjovjekovna povijest (izuzev jedne kule u Doboru, i većeg kompleksa grada Sokola) u arhitekturi prevladava osmanlijska komponenta, takav slu-

Župa Nenavište krajem XIV stoljeća (kartu izradio N. Rabić)

ukazivali na taj problem, dajući Gradačcu atribut srednjovjekovnog grada.⁶

Polazeći od njihovih zapažanja i argumenata drugih historičara (Pavao Anđelić, prije svih), u ovom radu podsjećamo na tu činjenicu s ciljem da se podstaknu dalja istraživanja i u historijografskom smislu Gradačac smjesti u istu ravan sa gradovima iz regiona: Srebrenikom, Sokolom, Doborom i dr.⁷ Drugi cilj je da se i na ovaj način

koliko toliko pridonese sprječavanju daljeg uništavanja srednjovjekovnog materijalnog nasljeđa na ovom prostoru, jer je ono u kasnijim razdobljima korišteno u dosta slučajeva, bez ikakvog povijesnog osjećaja i svijesti, i u sekundarnoj upotrebi i to kao već obrađeni materijal. Tako se materijalna zaostavština ne samo srednjovjekovnih već i protohistorijskih i antičkih stanovnika, nalazi direktno ugrožena u izgradnji materijalne kulture kasnijih povijesnih razdoblja.

čaj je i sa Srebrenikom, pa i sa Gradačcom. Vidi.: Basler 1957., 120; Isti 1972., 60.-61.; Jalimam, 2001., 65.; Šaković 2001., 69-70, 73.; Nilević, 2003., 50.-51.; Hamzić 2007., 80.-86.

6 Hadžijahić, 1960., 12.; Handžić, 1975., 31.

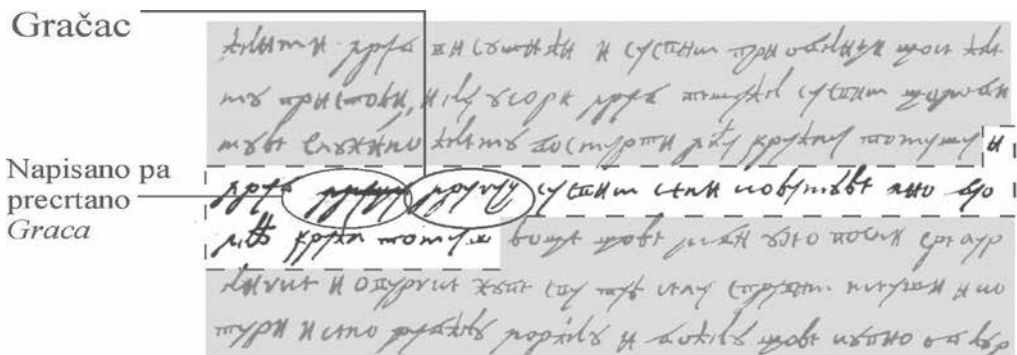
7 Pri tome ne smijemo zaboraviti da jedna od prvih župa koja se javlja u srednjovjekovnoj Bosni je Nenavište u povelji bana Stjepana II iz 1326. - 1329. godine (Thallocky, 1914., 14 -15). Potrebno je pojasniti da se prvi spomeni gradova i gradskih naselja javljaju tek u doba Stjepana II, a on je počeo vladati od 1322. godine. Zato pojava Nenavišta, iz gore navedene godine, ima posebnu vrijednost. Između ostaloga, područje Gradačca je i najstarije od navedenih gradova i javlja se u izvorima prije njih. O starini gradova Dobra, Sokola i Srebreni-

Gradac se nalazi na samom sjeveru Bosne, te jednim svojim djelom pripada geografskoj oblasti Panonije, a drugim djelom ulazi u tipični brdoviti predio centralne Bosne. S okolinom, Gradačac podjednako pripada geografskom supstratu Panonije i podnožju brdskih masiva na jugu (Trebovac i Majeвица), njegova okolina čini kvartalnu depresiju, dok njegovi obronci pripadaju pleistocenu (diluviju).⁸

Prahistorija sjeveroistočne Bosne je u odnosu

ka vidi: Bojanovski 1972, 247 - 248.; Isti 1978, 74.; Basler 1957., 120; Isti 1972., 60 - 61.

8 Babić, 2004., 3.

□□□ - ... i grad Gračac sa svim seli, koja mu je dao g. kralj Tomaš. ...

Gradačac u odnosu prvog spomena u izvorima (Fojnička hronika)

na druge oblasti (antika i srednji vijek) najbolje istražena, iako u poređenju sa drugim oblastima u Bosni i Hercegovini još daleko zaostaje.⁹ Područje Gradačca je u 9. godini n. e., podjelom Ilirika, pripalo Panoniji, te je na neki način činilo južnu granicu prema Dalmaciji, a u srednjem vijeku granični položaj Gradačca između Panonije i Balkana uslovio je i ponešto neodređen status ovog regiona u vezama između Ugarske i Bosne.

U vrijeme srednjovjekovne bosanske države, Gradačac se nalazio u okviru srednjovjekovne župe Usore i to u njenom sjeveroistočnom dijelu, a sam je bio sjedište župe Nenavište.

Izvori nam omogućavaju da razvoj Usore pratimo svega dva i po stoljeća i to od prve polovine 13. do druge polovine 15. stoljeća. Prvi njen spomen nalazimo u Andrijinoj darovnici kaločkom nadbiskupu Ugrinu (oko 1227.) i ona se tada spominje, zajedno sa Bosnom i Soli. Zajednička osobina ovih triju zemalja je - zaraženost heretičkom pošasti, kako doznajemo iz pisma pape Honorija III, sredinom prve polovine 13. vijeka. Ovom optužbom je naslućena ako ne i dokazana zajednička prošlost tih zemalja. Na osnovu ovog podatka, stiče se utisak da su one tada činile zajedničku cjelinu.

Neki autori su mišljenja da početke Usore, kao teritorijalno-političke organizacije, treba tražiti u ranom srednjem vijeku,¹⁰ te da treba "računa-

ti sa jednom od sklavinija".¹¹ Rijeke Sava i Drina su stalne granice Usore, koje vjerovatno sežu i u rani srednji vijek.¹² U vrijeme najvećeg obima, Usora je obuhvaćala i porječje Spreče – nekadašnju oblast Soli, te čitav sliv rijeke Drinjače, dakle, bosansko srednje Podrinje. Bez obzira što je Usora kroz historiju, s vremena na vrijeme, bila pod političkom dominacijom susjednih država, ona je, ipak, kroz vjekove, sa Bosnom srastala u jednu cjelinu. Za razliku od sjeverne i istočne granice (Sava, Drina), ostale su dvije (zapad i jug) stalno varirale, pa je s te strane poteško povući jasnu granicu.¹³ Položaj Usore kao krajiške župe, naspram Ugarske, odredio je njen ukupan razvoj. Stabilnost Bosne (centralnog dijela bosanske države) je uvelike ovisila o stabilnosti Usore. Ona je na neki način predstavljala prepreku ili filter spoljašnjim utjecajima, pogotovo onim sa sjevera. To se najbolje može vidjeti u toponomastici Usore idući sa sjevera prema jugu. Dok na sjeveru imamo jako mnogo ugarskih toponima, koji su se do danas očuvali, na samom jugu župe ima znatno manje stranih, a mnogo više slavenskih toponima.¹⁴ S obzirom da je Usora bila u neposrednom susjedstvu Ugarske, kulturni utjecaji na taj prostor, bili su najjači iz susjedne Slavonije. U okviru Usorske župe, a prije toga u sastavu Usorske

11 Anđelić, 1977., 17

12 O nastanku Usore, njenom širenju i vezama sa ostalim župama vidi Blagojević, 1979., 129-144.

13 Uostalom, u srednjem vijeku nisu ni postojale jasne granice kao što ih u današnjim vremenima poznajemo.

14 Ova hipoteza na dosta uvjerljiv način pokazuje širinu i moć djelovanja Ugarske na Bosnu.

9 I ovo što se do sada uradilo treba prije svega zahvaliti postojanju Muzeja Istočne Bosne u Tuzli i njihovog časopisa "Članci i građa za kulturnu historiju istočne Bosne" (ČGT).

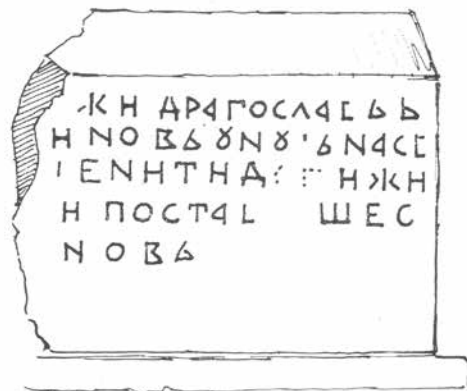
10 Klaić N., 1994., 134

banovine, koja je bila podložna Ugarskoj preko Mačvanske banovine, pod čijom je ingerencijom ostala do smrti Dragutina 1314. godine¹⁵, nalazio se i Gradačac (Gračac). Prije nego što je došlo do spajanja Soli sa Usorom, župa Soli je činila južnu granicu Nenavišta, te je u njenu teritoriju ulazio i grad Soko.

Potrebno je još ukazati na jednu vrlo važnu činjenicu, koja se ni danas ne uzima kao takva, te se još uvijek slijepo slijedi historiografska literatura iz 19. vijeka. Naime, od druge polovice 19. vijeka, u periodu nastanka kritičke historiografije, na našim prostorima ustalilo se mišljenje da se pod terminom Završje podrazumijevaju tri kraška polja, livanjsko, glamočko i duvanjsko ili tri župe koje su nosile ista imena (Livno, Glamoč i Duvno). Ovo mišljenje su prvi iznijeli S. Novaković i F. Rački, a V. Klaić ga je u svojoj sintezi popularizirao,¹⁶ tako da se od tada pod Završjem smatraju ova tri spomenuta kraška polja. Prije nego što je ovaj prostor ušao u okvire bosanske države, dvadesetih godina 14. vijeka nalazio se zapadno od Bosne pod vlašću hrvatskih gospodara.¹⁷

Međutim, kako novija historiografija dokazuje, srednjovjekovno Završje zauzimalo je veliki geografski prostor, u svome najširem obimu, od sjeverne granice Bosne, pa do obala Save između Sane na zapadu i donjeg toka Drine na istoku.¹⁸ Idući s istoka na zapad, u obliku polumjeseca, prostirale su se župe Trebotić, Soli, Usora i Zemunik.

Najbolji dokaz za ovu tvrdnju nalazimo u jednoj ispravi bana Stjepana II Kotromanića koju je izdao Dubrovniku 15. augusta 1332. godine. Na mjestu gdje se nalazi popis svjedoka "ot Završja" redaju se imena devet svjedoka.¹⁹ Do tada se pretpostavljalo da je od Završja samo prvi s liste, a da su ostali iz drugih krajeva (Usore, Soli i dr.),

Skica stečka u Međedi Gornjoj kod Gradačca (preuzeto iz Bešlagić, 1975.)

mada je suvišno isticati da se "teritorijalna odrednica odnosi na sve svjedoke ispred čijih je imena zapisana,"²⁰ jer takvih primjera imamo na desetine. U spomenutoj ispravi iz 1332. godine naziv Završja upotrijebljen je kao geografska prostorna odrednica za širu oblast, kao što je npr. Hum geografska odrednica u kojoj se nalaze četiri župe koje čine jednu cjelinu. Ali taj geografski naziv, koji je vjerovatno mlađeg porijekla, nije mogao da potisne imena župa koja su mnogo starija, kao što je Usora. Još 1332. godine Usora je važila za najznačajniju župu u Završju, na što ukazuje i broj svjedoka koji je "ot Usore".²¹

Na području današnjih općina Gradačac, Modriča i Bosanski Šamac u srednjem vijeku je egzistirala srednjovjekovna župa Nenavište.²² Ona je jedna od najstarijih usorskih župa, u izvorima se prvi puta javlja 1326. - 1329. u povelji bana Stjepana II²³, a prostirala se uz donji tok i ušće rijeke Bosne. To je ujedno i njen jedini spomen tokom srednjeg vijeka. Po našem mišljenju, župa Nenavište je postojala i u 13. vijeku, a njen nastanak vjerovatno treba tražiti u ranijem periodu.²⁴ U

15 Klaić N., 1994., 136; Klaić V., 1882., 88 - V. Klaić misli da je Dragutin počeo vladati 1282. godine; više Ćirković, 2004., 96-108

16 Klaić V., 1882.

17 Blagojević, 1979., 129.

18 Ibid., 138-139.

19 To su: župan Ivahan Pribilović, Vlatko Dobrovojević, čeonik Hlap, Ivan Budisalić, Divoš Tiehoradović, Goisav Voisilović, Branoš Čepnrić, knez Pavao Hrvatinić i Stanac Voisalić.

20 Blagojević, 1979., 129.

21 Ibid., 1979., 141.; Dok su po dvojica svjedoka davale župe Trebotić, Soli i Zemunik, Usora je davala tri.

22 Živković sasvim opravdano smatra da je i područje današnje općine Orašje pripadalo župi Nenavište (Živković, 1984., 33), čime bi njen opseg bio dosta velik za manje upravne jedinice srednjovjekovne Bosne..

23 Thalloczy, 1914., 14 - 15

24 Semantička analiza još nije urađena, stoga ne znamo

izvoru u kojem se ime Nenavište prvi i jedini put javlja, ne stoji niti se navodi da je to župa, međutim ne treba sumnjati u postojanje takve upravne jedinice²⁵ s obzirom da se pod tim imenom u osmansko doba javlja nahija, a kao što je poznato osmanske nahije su se redovno prostirale u okvirima već postojećih upravnih jedinica (župa u ovom slučaju).²⁶ Stoga smatramo da je ona kontinuirano postojala i da je nesumnjivo igrala određenu ulogu u viševjekovnim odnosima između Bosne i Ugarske. Prilično jasne dokaze za to nalazimo u osmanskim katastarskim defterima iz 16. vijeka koji spominju mjesto Nenavište na području današnjeg Gradačca.²⁷ I kasnije, kroz čitavo osmansko razdoblje pa sve do 19. vijeka na području Gradačca se spominje ime Nenavišta.²⁸

U 13. vijeku u ovoj župi nailazimo na prve klice formiranja vlastelinskih posjeda, kao što su Tumicha i Tolysa. Oni su bili dio posjeda rodbine prvog poznatog bana Bosne – Borića. Otprilike na tom području se nalazilo i vlastelinstvo bosanske biskupije (*ecclesia bosnensis*), osnovano da-

pravo značenja ovog imena.

25 Anđelić, 1977., 19

26 Po našem mišljenju, pitanje je šta se desilo sa teritorijalnom organizacijom u Usori (koja nominalno više ne postoji) nakon uspostavljanja Jajačke i Srebreničke banovine?! S obzirom da je nastala teritorijalna reorganizacija na višem nivou teritorijalne uprave osvojene oblasti (tj. ostatka srednjovjekovne bosanske države), ne mora da znači da je i na nižem (županijskom) nivou nastala reorganizacija. Ove oblasti okupirane od ugarske strane došle su tek oko pola vijeka nakon pada Bosne pod osmansku upravu i potrebno je utvrditi jesu li nahije organizirane na tom području analogne slike župa iz perioda srednjovjekovne bosanske države ili su one ipak analogije ugarskih upravnih jedinica ako je do njih došlo. Danas se ubikacija starih srednjovjekovnih župa vrši uglavnom po teritorijalnoj organizaciji osmanskih nahija. Često su te nahije začuđujuće egzaktno obuhvatala granice srednjovjekovnih župa, a te župe su s druge strane služile kao već gotova organizaciona aglomeracija koju je bilo potrebno samo uklopiti u turski upravni sistem. I za kasnije sjedište nahija često su se uzimali upravni kotari župa, tako da se sa relativnom sigurnošću može pronaći srednjovjekovno naselje koje je u međuvremenu promijenilo ime. Vidi: Šabanović, 1982.

27 Handžić, 1975., 51, 52, 55

28 Hadžijahić, 1960., 10.; Aličić, 1983., 27

rovnicom ugarskog hercega Kolomana.²⁹

S obzirom, na položaj i značaj, Nenavište je tokom 14. vijeka bilo poprište mnogih značajnih događaja. Tako je na putu kroz Usoru (a možda i kroz Nenavište) prošao Tvrtko I Kotromanić 1374. godine na vjenčanje sa Dorotejom koje je obavljeno u Ilnicama u Srijemu, a drugi puta kao kralj, 1382. godine, kada je krenuo na sahranu ugarskog kralja Ludovika I u Peštu. S obzirom da su se na području Nenavišta prostirali kraljevi posjedi, postoji i velika vjerovatnoća da je neki od bosanskih vladara tokom puta odsjedao u Gradačcu. Čak je zabilježena jedna vijest u literaturi o tome da je krunisanje Tvrtka I obavljeno u Mileševcu "kod Gradačca".³⁰

Nenavište kao najisturenija župa u Usori dolazila je prva pod udar Ugarske, prvi put u ljeto 1394. upadom Sigismunda. Kasnije će ti upadi biti nastavljeni, tako da ovaj dio Bosne do konačnog zauzeća Osmanske imperije neće imati mira.

Tokom kasnog srednjeg vijeka, vjerovatno je došlo do diobe Nenavišta - sa jednim centrom u Doboru, a drugim u Gradačcu. Takvu podjelu inicira lokacija utvrđenih gradova, a potvrđuje kasnija osmanska teritorijalna organizacija. S obzirom da je Dobor podignut krajem 14. vijeka,³¹ možemo pretpostaviti da je nedugo zatim došlo do podjele Nenavišta.

Sigismund je pokazao pretenzije na bosansku krunu te je za vrijeme vladavine Dabiše upadao u Bosnu. Tom prilikom je zauzeo i razrušio Dobor, koji će kasnije biti obnovljen.

Prvi i jedini spomen Gradačca u periodu srednjovjekovne bosanske države imamo tek neposredno pred pad Bosne pod osmansku upravu (maj - juni 1463.). Spominje se, dakle, pod imenom Gračac u jednoj darovnici bosanskog kralja Stjepana Tomaševića koja je izdata u Bobovcu, 18. septembra 1461. godine.³² Ta darovnica

29 Živković, 1984., 33

30 Jukić-Bošnjak, 1851., 41,102.; Perojević, 1942., 284.; Više o tome vidi: Zadro, 2004.

31 Grad je podigao dozvolom kralja Tvrtka I, Ivaniš Horvat, ban hrvatski s ciljem da lakše vrši upade u Slavoniju.

32 Truhelka, 1909., 446-447, i faksimil u istom prilogu, Strana 3: „Kralj Stipan Tomašvić stvori(h) milost našu gospodsku mnogo poštenomu našem u virnomu slu-

Stećak u Međeđi Gornjoj kod Gradačca, današnje stanje. Foto: N. Rabić

je, doduše, sačuvana u “Fojničkoj hronici”, te nije izvor iz prve ruke, ali kritičkom analizom došlo se do zaključka da je datacija ipak ispravna, a njena sadržina neosporna.³³

S obzirom na povoljni geostrateški položaj srednjovjekovnog Gradačca,³⁴ on je, nesumnjivo i ranije morao igrati određenu političku ulogu, ali nismo u stanju utvrditi kolika je ta uloga bila. Nedostatak izvora iz srednjeg vijeka nije samo specifičnost Gradačca, nego i svih drugih gradova u Usori. Razloge zbog čega je to tako najvjerovatnije treba tražiti u većoj artikulaciji ovog djela Bo-

*zi, našem stricu knezu Radivoju za njegova vjerna i prava poslužnja, koja posluži kruni kraljevstva našega najprvo gospodinu i roditelju našem dobroga spomenutja gospodinu kralju Tomašu i meni gospodinu kralju Stipanu i dasmo mu i darovasmo našim dobrim i dobrovoljnim darom i zapisasmo tim našim otvorenim pismom pod naše velike visuće obistrane zakonite pečati..... i na Usori grad Tešan, sa svim što godi mu je služilo njemu na samrti gospodina kralja Tomaša i grad **Gračac** sa svim selih, koja mu je bio dao gospodin kralj Tomaš. Jošte što je godi uzeo posli Srebarnečke i Ovarčke župe...”*

33 Truhelka, 1909., 443-459. i faksimil strana 1-15.

34 Pod terminom “srednjovjekovni Gradačac” podrazumijevamo današnji kompleks starog grada.

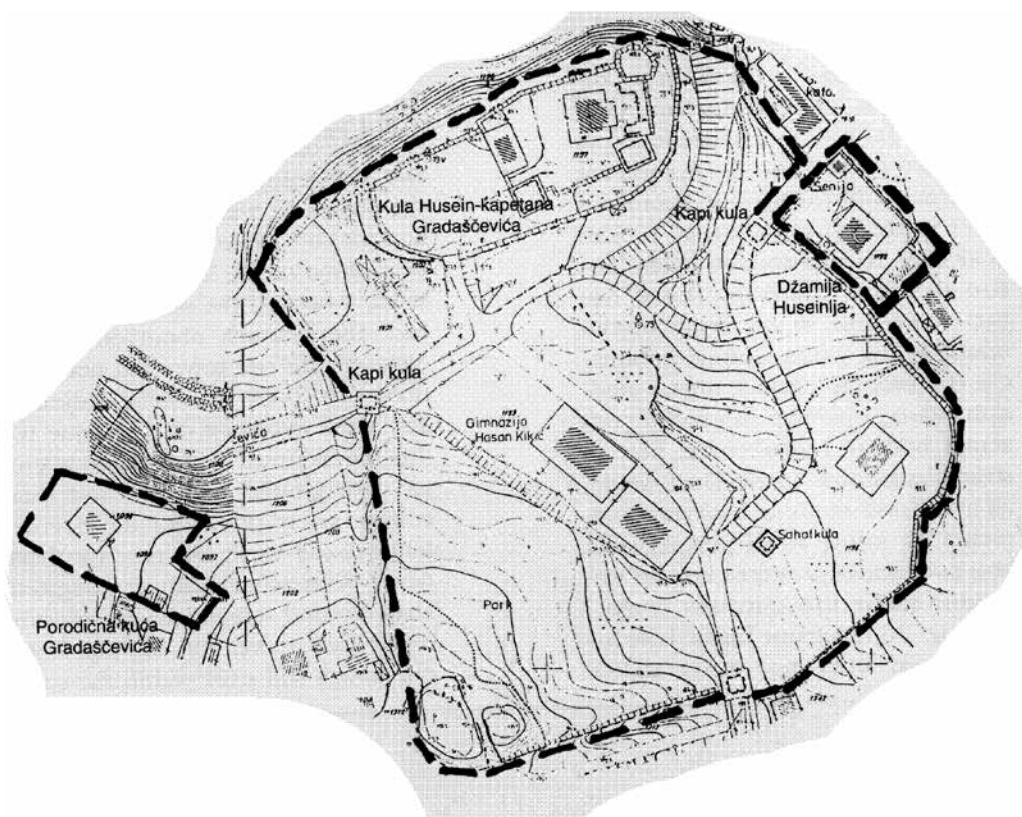
sne sa Ugraskom.³⁵ Uzvišenje na kojem se nalazi gradačaćka gradina omogućuje nadgledanje sa osmatračnice skoro čitave nizine između rijeka Bosne i Velike Tinje, pa na sjeveru do Save. To je upravo ono područje na kojem se prostirala sjeverna granica Nenavišta.

Da bismo otklonili svaku sumnju u postojanje Gradačca u srednjem vijeku, a samim tim i njegov značaj u okvirima Usore iznosimo slijedeće činjenice:

- Nenavište je jedna od najstarijih, poimence navedenih župa (1326. – 1329.), a prostirala se na širem području današnjeg Gradačca i drugih općina,
- Pod imenom Nenavište na području Gradačca od 16. do 19. vijeka egzistira istoimena nahija,³⁶

35 Do danas ovaj dio Bosne spada u najneistraženije, pre-djele, a u nedostatku izvora veliku ulogu igra ugarska diplomatska služba koja nije bila ni približno ažurna kao ona npr. u Dubrovniku. Danas kamen spoticanja u većoj mjeri je jezik.

36 Posljednja vijest koju imamo o nahiji Nenavište je iz 1835. godine kada je osmanlijska vlast vršila smotru timara, a vjerovatno je egzistirala do 1851. godine kada je

Osnova starog grada u Gradačcu (preuzeto iz Kamberović 1999.)

- Geostrateški položaj Gradačacke gradine, sa koje se može nadgledati cijela Posavina, između Bosne i Velike Tinje sve do Save,
- Njegov položaj u potpunosti odgovara fortifikacionim elementima srednjovjekovne Bosne,
- Uz istočnu padinu zidova, prema rijeci Gradašnici, pronađena je srednjovjekovna keramika iz 13. – 15. stoljeća,³⁷
- U današnjoj općini Gradačac utvrđena je nekolicina srednjovjekovnih nekropola stećaka,
- Ime rijeke Gradašnice, koja protiče ispod zidova starog grada, ukazuje na starinu same gradine. U velikom broju slučajeva hidronimi sežu u duboku starinu, kao npr. Bosna, Sava i dr.,
- Sam naziv gradina je toponim koji neosporno seže iz srednjeg vijeka, a ujedno je i staroslavenska riječ,
- Mnoštvo toponima koji ukazuju na srednjovjekovnu prošlost ovog kraja kao npr. Mađarski put, Mađarsko groblje, Greblje, Vučkovci, Vida, Kerep, Skugrić,³⁸ crkвина i dr.,
- Narodna legenda koja govori o tri sestre koje su istovremeno gradile Srebrenik, Sokol i Gradačac.³⁹

38 Skugrić se spominje 1476. godine (Handžić, 1975., 109.)

39 Salih Jalimam, oslanjajući se na predanje koje je zabilježila Aiša Softić, "Usmene predaje Bošnjaka", BKZ Preporod, Sarajevo 2002., str 450., donosi nešto drugačiju varijantu ove legende. Jalimam, 2004., 29. Onu srž koju treba izvući iz ove legende je poistovjećivanje Gradačca sa Sokolom i Srebrenikom za koje se još u pozno osmansko doba znalo da su nekad bili srednjovjekovni, dok je Gradačac vjerovatno krajem 18. i početkom 19. vijeka izgubio taj atribut, zbog velike graditeljske djelatnosti

napokon nakon Latasove administrativne reorganizacije i ukinuta. Aličić, 1983., 27

37 Arheološki leksikon BiH, Tom II, 1988., 77 (natuknica B.Belića)

Razlozi zbog čega se o Gradačcu više govori iz perspektive osmanskog perioda i zbog čega je uvijek prevladavala ta osmanska komponenta možda treba tražiti u tome što je poslije pada Bosne, pa sve do 17. vijeka na području Gradačca zabilježena vrlo mala naseljenost. Njegovo podgrađe je iz tipično bosanskog srednjovjekovnog vremenom poprimilo orijentalni karakter, a gradina postepeno poprimala oblik osmanske vojne utvrde, sa elementima bosanskog srednjovjekovnog fortifikacionog sistema. Uloga bivše srednjovjekovne utvrde ponovo će dobiti na značenju nakon velikog poraza Osmanlija u Bečkom ratu (1683. – 1699.) i Karlovačkim mirom, 1699. godine, kada je granica nakon skoro dva stoljeća ponovo postala Sava.

U narodu i širim naučnim krugovima historija Gradačca počinje sa njegovim kapetanima, što svakako treba promijeniti. Gradaččki kapetani su uveliko pridonijeli razvoju grada i njihovo se djelovanje neosporo može nazvati "zlatnim dobom"⁴⁰. Današnji Gradačac je poprimio svoj oblik u periodu 18. – 19. vijeka, intenzivnom graditeljskom djelatnošću svojih kapetana, te je na taj način njegova srednjovjekovna komponenta vremenom iščezla. Drugi faktor je svakako vrijeme koje je nagrizlo krhku srednjovjekovnu arhitekturu, a s druge strane i ljudski faktor kao npr. raznošenje monu-

njegovih kapetana te je na taj način potpuno izmijenio svoju vanjštinu, a možda je srednjovjekovna ostavština i ranije uništena. Gradačac je poprimio klasičan orijentalni karakter sa elementima evropskog baroka. Vidi: Čelić 1954., 167-173. Slično predanje o tri sestre koje su gradile Srebrenik, Soko i Gradačac pribilježio je Omer Hamzić (Soko, tvrđava slobode, *Gračanički glasnik*, br .11, Gračanica 2001., 86)

40 Vidi Čelić 1954., 67 - 74.

mentalnijih srednjovjekovnih ostavština (gradskih zidina) i stećaka. U potrebi izgradnje infrastrukture, posebno su se masivniji komadi koristili u temeljima građevina te na taj način nestali sa površine. U novije vrijeme, u 20. stoljeću i ljudski nemar je igrao veliku ulogu u konačnom brisanju skoro sve srednjovjekovne zaostavštine.

Dosadašnji nalazi na području bliže okoline Gradačca su vrlo oskudni. Međutim, treba napomenuti da u ovoj općini nisu vršena sistematska arheološka istraživanja i da slijedeći nabrojani nalazi ni u kom slučaju ne moraju biti preliminarni. Oni artefakti koji se odnose na srednji vijek su nekropole stećaka, a evidentirani su i temelji jedne crkve, za koju se još ništa pouzdano ne može reći.

Crkvište na Ormanici, Hrgovi Donji: na brežuljuku, u blizini obale Male Tinje, prilikom oranja nalazilo se na temelje građevine koju je Branko Belić okarakterisao kao crkvu iz kasnog srednjeg vijeka.

Nekropole stećaka evidentirane su na slijedećim lokacijama: Ešči groblje u Jelavče selu, Grob na Grabu u Tramošnici, Kamenovi u Srnicama, Kamenje u Gornjim Ledenicama, Kužno Greblje u Donjim Hrgovima i Greblje u Gornjoj Međeđi, gdje se nalazi i jedini stećak s natpisom. Ove nekropole, iako u teškom stanju, ostavljene su na milost i nemilost vremenu i neupućenom stanovništvu.⁴¹

41 Autor nije uspio obići ove nekropole (izuzev ove posljednje u Međeđi Gornjoj), tako da se ne zna u kakvom stanju poslije ovog posljednjeg rata. U narednom periodu bi trebalo obezbijediti sredstva, utvrditi stanje u kojem se nalaze i napraviti adekvatan plan njihove zaštite. Narodna predanja o ovom stečku i druga potencijalna nalazišta istražićemo i objaviti u posebnom prilogu.

Općina Gradačac spada u red općina u kojima su evidentirane najsjevernije lokacije stećaka u Bosni i Hercegovini. Po dosadašnjim nalazima, u Gornjoj Međidi nalazi se najsjeverniji stećak s natpisom koji bi trebalo da ima posebnu vrijednost i koji bi trebalo adekvatno zaštititi.⁴² Stoga ćemo o ovom stećku reći koju riječ više: nalazi se u Gornjoj Međidi na lokalitetu Greblje, udaljen oko 11 km zračne linije od Gradačca. Orijentiran je u pravcu sjeverozapad – jugoistok, što je čest slučaj kod stećaka. Prepolovljen je napola, tako da je čitljiv samo drugi dio stećka.⁴³ Za razliku od 1973. godine kada ga je Šefik Bešlagić posjetio, danas se nalazi u prilično teškom stanju. Ukopan je oko 30 cm u zemlju, a natpis je teško čitljiv zbog debelog sloja mahovine koji ga je zahvatio. Mi ćemo ga ipak ovdje iznijeti na način kako ga je već Bešlagić pročitao:

.... (Ž) I DRAGOSLA(V) 'V
 INOV' UNU(K)' NA S(V)
 (M)JENITI D(AB)IŽI
 I POSTA(V). ŠE S
 NOV'

Po o onome što se može pročitati, “na stećku se saopštava da tu leži neki Dragoslav, nećiji unuk, na svojoj plemenitoj (zemlji) i da su mu spomenik (kam, bilig) podigli sinovi.”⁴⁴

Pregledom srednjovjekovnih nekropola završit ćemo sa ovim kratkim izlaganjem o srednjovjekovnoj prošlosti Gradačca. Naša primarna mi-

sao bila je napraviti taj prvi korak u pokušaju sistematskog istraživanja prošlosti ovog kraja. Iznijeli smo, također mnoge teze, zbog čega je važno napraviti još koji korak, na putu rasvjetljavanja ovog perioda. Pored srednjeg vijeka, kompletni historijski i prahistorijski period je ostao “terra incognita” i pruža mnogo prostora za istraživanje.

LITERATURA

1. ALIČIĆ 1983.: Ahmed S. Aličić, “Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine”, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XI, Sarajevo, 1983.
2. ANĐELIĆ 1977.: Pavao Anđelić, “O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku”, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, XIII, 1977.
3. ARH. LEX. BIH 1988.: Grupa autora, “Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine”, Sarajevo, 1988.
4. BABIĆ 2004.: Marko Babić, “Toliška župa u prapovijesnom i antičkom razdoblju” u: “Tolisa”, Zagreb, 2004.
5. BASLER 1957.: Đuro Basler, “Stari grad Srebrnik i problematika njegove konzervacije”, Naše Starine, IV, Sarajevo, 1957.
6. BASLER 1972.: Đuro Basler, “Stari gradovi u Majeveci i Trebovcu”, Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne, IX, Tuzla, 1972.
7. BEŠLAGIĆ 1975.: Šefik Bešlagić, “Novopronađeni natpis na stećku u Gornjoj Međidi kod Gradačca”, ČGT, XI, Tuzla, 1975.
8. BLAGOJEVIĆ 1979.: Miloš Blagojević, “Bosansko završje”, Zbornik filozofskog fakulteta, knjiga XIV-1, Beograd, 1979.
9. BOJANOVSKI 1972.: Ivo Bojanovski, “Dobor”, Naše Starine, XIII, Sarajevo, 1972.
10. BOJANOVSKI 1978; Ivo Bojanovski, “Einige Ergebnisse in der Erforschung Mittelalterlicher Burgen in Bosnien mit besonderer Beachtung der Transformation der Burgen in Artilleriefestungen”, Balcanoslavica 7, Prilep, 1978.
11. ČELIĆ 1954.: Džemal Čelić “Arhitektura Gradačca i restauratorski zahvat na kuli

42 Na područjima opština Orašje, Bosanski Šamac, Bosanski Brod, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Bosanski Novi i Velika Kladuša do sada uopće nisu nađeni stećci, a područja opština Brčko, Modriča, Odžak i Derventa – da navedemo samo one koje su blizu Gradačca – posjeduju u svemu 164 stećka, raspoređena na 14 mjesta, od čega dvije trećine kod Odžaka i to u uspravnim oblicima za koje ne možemo tvrditi da su pravi stećci. U citavoj Bosni i Hercegovini evidentirano je ukupno oko 60.000 stećaka, od čega samo 323 imaju natpis, što iznosi 0,55% od ukupnog broja ovih spomenika. Zbog toga stećak kod Gornje Međeđe predstavlja izvanredno vrijedan primjerak. Bešlagić, 1975., 27.

43 Kada je autor ovog članka posjetio ovaj stećak, čuo je od mještana (Hasana Omerovića i Rame Imširovića) brojna predanja o tome kada je prepolovljen, ko ga je prepolovio, šta se s njim dešavalo, o tome više u nekom narednom prilogu.

44 Bešlagić, 1975, 30.

- Husein-kapetana Gradaševića”, Naše starine, II, Sarajevo, 1954.
12. ĆIRKOVIĆ 1964.: Sima Ćirković, “Istorija srednjovjekovne bosanske države”, Beograd, 1964.
 13. ĆIRKOVIĆ 2004.: Sima Ćirković, “Srbi u srednjem veku”, Beograd, 2004.
 14. HADŽIJAHIĆ 1960.: Muhamed Hadžijahić i Teufik Imamović “Gradačac i okolina” nacrt za monografiju, Narodni univerzitet Gradačac, Gradačac, 1960.
 15. HAMZIĆ 2007.: Omer Hamzić, “Jedan pogled na historiografsku literaturu o srednjovjekovnom gradu i staroj džamiji u Sokolu kod Gračanice”, Gračanički glasnik 23, Gračanica, 2007.
 16. HAMZIĆ 2001.: Omer Hamzić, “Soko, tvrđava slobode”, Gračanički glasnik 11, Gračanica, 2001.
 17. HANDŽIĆ 1975.: Adem Handžić, “Tuzla i njena okolina”, Sarajevo, 1975.
 18. JALIMAM 2001.: Salih Jalimam, “Srednjovjekovni grad Sokol (prilozi za studiju)”, Gračanički glasnik 11, Gračanica, 2001.
 19. JALIMAM 2004.: Salih Jalimam, “Srednjovjekovna historija Srebrenika”, Biljeg Srebrenika II, Srebrenik, 2004.
 20. JUKIĆ-BOŠNJAK 1852.: Ivan Frano Jukić (Slavoljub Bošnjak), “Zemljopis i poviestnica Bosne”, Zagreb, 1851.
 21. KAMBEROVIĆ 1999.: Husnija Kamberović, “Kula Husein-kapetana Gradaševića / vrijednost i stanje poslije rata 1992./95.”, Sarajevo, 1999.
 22. KLAIĆ N. 1994.: N. Klaić, “Srednjovjekovna Bosna – politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377.g.)”, Zagreb, 1994.
 23. KLAIĆ V. 1882.: Vjekoslav Klaić, “Poviest Bosne do propasti kraljevstva”, Zagreb, 1882.
 24. KREŠEVLJAKOVIĆ 1953.: Hamdija Kreševljaković, “Stari bosanski gradovi”, Naše starine I, Sarajevo, 1953.
 25. NILEVIĆ 2003.: Boris Nilević, “Srebrenik u srednjem vijeku (na historijskoj sceni)”, Biljeg Srebrenika I, Srebrenik, 2003.
 26. PEROJEVIĆ 1942.: Marko Perojević, “Ban Stjepan II. Kotromanić” u: “Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine”, I, Sarajevo, Napredak, 1942.
 27. SOFTIĆ 2002.: Aiša Softić, “Usmene predaje Bošnjaka”, izd. BKZ Preporod, Sarajevo, 2002.
 28. ŠABANOVIĆ 1982.: Hazim Šabanović, “Bosanski pašaluk”, Sarajevo, 1982.
 29. ŠAKOVIĆ 2001.: Edin Šaković, “Oblik i arhitektura starog grada Sokola”, Gračanički glasnik 11, Gračanica, 2001.
 30. THALLOCHY 1914.: Ludwig von Thallóczy, “Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter”, München-Leipzig, 1914.
 31. TRUHELKA 1904.: Ćiro Truhelka, “Naši gradovi.”, Sarajevo, 1904.
 32. TRUHELKA 1909.: Ćiro Truhelka, “Fojnička kronika”, GZM XXI, Sarajevo, 1909.
 33. VEGO 1957.: Marko Vego, “Naselja srednjovjekovne bosanske države”, Sarajevo, 1957.
 34. ZADRO 2004.: Dejan Zadro, “Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovjekovnim Milima (Arnautovići kod Visokog) - kritički osvrt na dosadašnja arheološko-povijesna istraživanja”, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, 33, Sarajevo, 2004.
 35. ŽIVKOVIĆ 1984.: Pavo Živković, “Usora i Soli – poprište značajnih historijskih događaja u XIV i XV stoljeću”, ČGT br. XV, Tuzla, 1984.